

KROPPE, BØGER OG SKÆRME: LÆSNINGENS MATERIALITET

Jesper Aagaard¹

På trods af en eksplosiv vækst i udbuddet af e-bøger, fortsætter den trykte bog med at være mange menneskers foretrukne valg. Hvordan skal vi forklare denne vedvarende popularitet? Formålet med denne artikel er at undersøge dette spørgsmål. Først diskuteres en kognitiv tilgang, der primært forstår læsning som en visuel proces. Problemet med dette rent visuelle fokus er dog, at læsemediernes betydning undervurderes. Derfor introducerer denne artikel en postfænomenologisk tilgang, der tager udgangspunkt i vores kropslige brug af teknologiske genstande. Denne tilgang åbner for analyser af, hvordan læsemedier former, præger eller medierer vores læseoplevelser. Dernæst introduceres Anne Mangens forskning, som viser, at trykte bøger inviterer til vedvarende fordybelse og indlevelse, mens skærme frister til flygtig og oversigtsorienteret læsning. Slutteligt diskuteres denne pointe "indefra": Er denne dynamik forårsaget af læsemediernes materielle affordances, eller kan der være tale om tillærte vaner?

1. Introduktion: Det papirløse samfund?

Efterhånden som informationsteknologi og digitale medier vinder indpas overalt i samfundet, bliver trykte bøger ofte erstattet af elektroniske bøger (e-bøger). Oxford English Dictionary stoppede således med at publicere trykte ordbøger i 2010, opslagsværket Encyclopedia Britannica udkom for sidste gang i 2012, og i Danmark stoppede virksomheden Eniro sin produktion af vejvisere og telefonbøger i 2017 (dr.dk, 2016). Det nyeste tiltag er, at danske gymnasieelever ikke længere får udleveret deres eksamenstekster på papir (Hoyer, 2018). Man kunne derfor fristes til at tro, at e-bøger er vejen frem for vores papirløse samfund. Ikke desto mindre er den trykte bog usædvanlig sejlivet. Så sent som i 2016 viste et studie fra Pew Research Center, at trykte bøger fortsat er langt mere populære end deres digitale konkurrenter (Perrin, 2016). Den trykte bog er altså hverken forældet eller overflødiggjort, og den ser ikke umiddelbart ud til at blive det (Andersen, 2016). Men hvordan skal vi forklare bogens vedvarende popularitet? Er der tale om en

¹ Cand.psych., ph.d. og adjunkt ved Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
Email: jaagaard@psy.au.dk

nostalgisk modreaktion på samfundets stigende digitalisering? En slags hipstersmart fetichering af analoge objekter? Eller er der visse kvaliteter ved bogen selv, der kan være med til at sikre dens fortsatte overlevelse? I denne artikel vil jeg undersøge det sidstnævnte perspektiv. Formålet med artiklen er at anlægge et såkaldt postfænomenologisk perspektiv på læsning. Postfænomenologi er en teknologifilosofisk retning, der forsøger at belyse, hvordan materielle teknologier er med til at påvirke vores oplevelser og handlinger. Ud fra dette perspektiv undersøges læsning af traditionelle trykte bøger kontra nyere digitaliserede tekster og e-bøger: Hvordan former, præger eller medierer disse forskellige læsemedier vores læseoplevelser?

2. Mediet er budskabet: Bogen i centrum

I bogen *Mennesket og medierne* (1967) introducerede medieforskeren Marshall McLuhan det sidenhen berømte slogan "Mediet er budskabet". Pointen er, at det ikke blot er det indhold eller det budskab, der transmitteres gennem et medie, vi skal være bevidste om, det er også mediet selv. McLuhans eksempel er elektrisk lys, der så at sige er rent medie: Elektrisk lys har intet indhold i sig selv. Ikke desto mindre har elektrisk lys haft en kolossal indflydelse på den menneskelige tilværelse, idet lys tillader os at opholde os på steder, der ellers ville være indhyllet i mørke. Elektrisk lys har på den måde ændret menneskehedens forhold til tid og rum. Hvis vi ekstrapolerer fra dette simple eksempel, kan vi sige, at teknologisk forandring ikke blot indebærer en tilføjelse af *én ting* (så som lys), men udgør en økologisk forandring af *alting* (Postman, 1998). Denne medieøkologiske pointe gælder også bogen, og McLuhan (1962) hævdede, at vi siden Johann Gutenbergs opfindelse af trykpressen i midten af 1400-tallet har levet i en såkaldt Gutenberg-galakse, hvor masseproducerede trykte medier har været med til at styre samfundsudviklingen og fremelske menneskelige egenskaber som individualisme, selvbevidsthed og rationalitet (om end McLuhan også argumenterede for, at nyere elektroniske medier som radioen og TV'et var ved at sammentrække denne galakse til én stor "global landsby"). McLuhans elev Walter Ong (2012) lovpriste ligeledes udviklingen af skriftsproget for at styrke menneskehedens mentale kapaciteter gennem en slags "bevidsthedsmæssig evolution". Der hersker altså ingen tvivl om, at den trykte bog har spillet en kolossal rolle i den moderne verdens kulturhistoriske fremkomst, og på et individuelt plan har læseforskeren Maryanne Wolf (2008) fremhævet læsningens kapacitet til at få hjernen til at udvikle sig ud over sin "naturlige" tilstand. Ud fra disse overvejelser virker det svært at overvurdere læsningens betydning. Men hvad betyder læsning overhovedet?

2.1 Fritsvævende øjne: Okularcentrisme i læseforskningen

Ifølge læseforskeren Naomi Baron kan læsning basalt set defineres som en aktivitet, hvori man afkoder tekster bestående af “kæder af nedskrevne ord” (Baron, 2015, s. 5). Denne definition rejser et nyt spørgsmål: Hvordan foreløber en sådan afkodningsproces? Et umiddelbart og ganske intuitivt svar er: “Med øjnene,” og indenfor dele af læseforskningen er det faktisk ret almindeligt at tage udgangspunkt i vores synssans (Mangen, 2016b). Den kognitive psykologi definerer således læsning som “den proces, hvormed en læser uddrager *visuel information* fra et stykke tekst og skaber mening ud af den” (Garrod & Daneman, 2003, s. 848, min kursivering). Denne tilgang antager, at læserens opgave består i visuelt at identificere tekstens individuelle ord og forbinde disse ord til sin eksisterende semantiske hukommelse, hvorefter tekstens dybere mening kan konstrueres via en mental syntese af “idéenheder” (Kendeou, van den Broek, Helder, & Karlsson, 2014). Hvis man anlægger et sådant perspektiv på læsning, vil man være tilbøjelig til at påbegynde sine analyser af læseprocessen ved læserens visuelle bearbejdning af teksten i form af sakkader, fikseringer og mønstergenkendelse. Om end det ingenlunde er denne artikels hensigt at negligere disse visuelle aktiviteters betydning for læseprocessen, er det værd at bemærke, at denne fortolkning risikerer at indskrænke læseren til at være et par *fritsvævende øjne* (som eventuelt kan være koblet til en hjerne). Læsning risikerer med andre ord at blive reduceret til et fænomen, der foregår fra halsen og opefter. Som denne artikels reviewere har pointeret, er denne fremstilling naturligvis sat på spidsen, men bøgernes materielle beskaffenhed samt vores manuelle håndtering af bøger fylder faktisk forbløffende lidt i den eksisterende forskningslitteratur (se fx Taylor & Taylor, 1983; Crowder & Wagner, 1992; Rayner, Pollatsek, Ashby, & Clifton, 2012). Problemet med en okularcentrisk (synsfokuseret) tilgang til læsning er, at idet trykte og digitale ord er visuelt identiske – bortset fra små nuancer i baggrundsbelysningen – må læseoplevelserne nødvendigvis behandles som ækvivalente. Som det vil blive tydeligt i denne artikel, er papirlæsning og skærmlæsning dog *ikke* ens, og det er derfor nødvendigt at undersøge mediernes betydning for læsningen. Vi må med andre ord tilbage til McLuhans pointe om, at mediet er budskabet. Før vi kan komme så vidt, må vi dog gøre op med en begrebsramme, der uforvarende sidestiller højere kognitive funktioner med det visuelle system. Som læseforskeren Anne Mangen fastslår, er der “vigtige aspekter ved læsning, der ikke bliver tilstrækkelig inkluderet i og behandlet af et overvejende visuelt-kognitivt paradigme” (Mangen, 2017, s. 279). Ifølge Mangen må en gangbar teoretisk ramme for læseforskningen derfor tage højde for mindst to forhold: 1) at læsning er en menneske-teknologi relation og 2) at læsning er en helkropslig og multisensorisk aktivitet (Mangen & van der Weel, 2016).

3. Postfænomenologi: Kroppe og teknologier

I denne artikel vil jeg foreslå en teoretisk retning kaldet postfænomenologi som velegnet ramme til at definere, analysere og evaluere, hvordan forskellige læsemedier påvirker vores læsning (se også Rosenberger, 2017b). Postfænomenologi udspringer af en klassisk filosofisk retning ved navn fænomenologi, som er en betegnelse, der dækker over en broget skare af tænkere, der ofte var (og er) uenige om retningens grundlæggende formål og forudsætninger; men ét vigtigt fællestræk ved fænomenologien er, at dens fortalere tager udgangspunkt i menneskelig rettethed mod verden, hvad enten denne rettethed kaldes intentionalitet (Husserl), i-verden-væren (Heidegger) eller perception (Merleau-Ponty) (Verbeek, 2005). Postfænomenologi er en moderne variant af fænomenologien, som interesserer sig for de dynamikker og forandringer, der opstår i denne menneskelige rettethed, når der kommer teknologiske genstande ind i billedet (for en grundigere indføring, se Aagaard, 2017). I den forbindelse tager postfænomenologi udgangspunkt i en relationel ontologi, hvilket vil sige, at dens analytiske blik rettes mod konkrete *menneske-teknologi-relationer*. Tilgangen er med andre ord en del af den empiriske vending i teknologifilosofien, der går bort fra at diskutere "teknologi" som et overordnet og samlet fænomen for i stedet at fokusere på specifikke teknologier (Achterhuis, 2001). På menneskesiden af menneske-teknologi-relationerne tilslutter postfænomenologien sig Merleau-Pontys kropsfænomenologi og fastholder, at vi altid må tage udgangspunkt i menneskets kropslighed, når vi undersøger brugen af teknologiske genstande (Ihde, 1990). Analytisk set er dette dog lettere sagt end gjort, idet kroppen under normale omstændigheder unddrager sig vores eksplicite opmærksomhed og er bevidsthedsmæssigt "fraværende" (Leder, 1990). Det er eksempelvis først, når jeg forstøver mit håndled, at jeg begynder at lægge mærke til, hvor stor en rolle mit håndled spiller i min sædvanlige håndtering af ting. Kroppen adlyder således fænomenologiens første lov, som siger, at dét, der er tættest på os i vores hverdagsaktivitet, er længst fra os i forhold til at analysere og forstå det (Thomson, 2009).

Hvis vi vender os mod teknologisiden af ligningen, så udskifter postfænomenologien en klassisk fænomenologisk jagt efter essenser med et anti-essentialistisk begreb om *multistabilitet* (det er blandt andet her, at præfikset "post-" kommer ind i billedet): Teknologiske genstande indeholder ikke entydige essenser, men tilbyder flere forskellige brugsmuligheder eller "stabiliteter" (Rosenberger, 2014). Ikke nok med at en trykt bog kan læses, så kan den også bruges som brevvægt, dørstopper eller til at stabilisere vakkelvorne borde med. Man kan selvfølgelig indvende, at disse alternative brugsmuligheder forvandler bogen til et nyt og anderledes objekt (fx en brevvægt eller en dørstopper), og at bogens essentielle formål er at blive læst. Ikke desto mindre ville de færreste mennesker protestere mod, at pop-up bøger til spædbørn og lydbøger også rubriceres som bøger. Bogen rummer således ikke

nogen metafysisk kerne, men indebærer mange forskellige brugsmuligheder og udformninger, og vi må bibeholde et åbent sind omkring teknologiers beskaffenhed og funktionalitet. Ud over kropslighed og multistabilitet fremhæver postfænomenologi også *teknologisk mediation*: teknologiske genstande er ikke neutrale instrumenter, men aktive medskabere af vores oplevelser og handlinger (Verbeek, 2005). Ved at undersøge brugen af teknologiske genstande fra dette engagerede første-persons-perspektiv forsøger postfænomenologien at analysere, hvordan konkrete teknologier former, præger eller “medierer” vores relation til verden.

3.1 Menneske-teknologi relationer

Hvis vi vil undersøge, hvordan bøger og skærme medierer vores læsning, kan det være hjælpsomt at vende sig mod Don Ihdes (1990) postfænomenologiske typologi over menneske-teknologi relationer. Denne typologi inkluderer blandt andre *den kropsliggjorte relation*, som skematisk kan fremstilles således:

(Jeg-Teknologi) → Verden.

Parenteserne skal her signalere, at jeg efter en tilvænningsperiode inkorporerer den teknologiske genstand og gør den til en del af min kropslige rettedhed mod verden. Merleau-Ponty (2009) beskriver eksempelvis, hvordan en garvet bilist straks kan afgøre, hvorvidt hans bil kan komme igennem en snæver passage, på samme måde som man intuitivt kan fornemme, om ens krop kan komme igennem en døråbning. Køretøjet er simpelthen blevet en forlængelse af bilistens krop. Andre eksempler på denne relation inkluderer hammere og briller. Som Heidegger (2007) påpeger, er disse genstande præget af *vedhåndenhed* i vores hverdagsbrug, hvilket betyder, at genstandene træder i baggrunden af vores opmærksomhed og lader os fokusere på den igangværende aktivitet. Når jeg eksempelvis bruger en hammer, fokuserer jeg ikke på selve hammeren, men på den aktivitet, hvori den indgår – altså på at slå søm i. “Det er ikke værktøjet selv, som den dagligdags omgang først og fremmest opholder sig ved, men derimod værket” (Heidegger, 2007, s. 92). Denne pointe gælder også for bogen som materiel genstand, der, selvom vi holder den lige foran ansigtet, træder i baggrunden af vores opmærksomhed og lader os fokusere på indholdet. Igen møder vi det fænomenologiske diktum om, at det, der er tættest på os i vores hverdagsaktivitet, er længst fra os i forhold til at analysere og forstå det (Thomson, 2009).

En anden menneske-teknologi relation er *den hermeneutiske relation*, som skematisk kan fremstilles således:

Jeg → (Teknologi-Verden).

Her signalerer parenteserne, at jeg aflæser eller fortolker verden ved hjælp af en given teknologi. Typiske eksempler på denne relation inkluderer ure, termometre og landkort. Brugen af sådanne teknologier afhænger af, at jeg på forhånd har tilegnet mig specifikke fortolkningsfærdigheder. Jeg skal med andre ord have lært klokken, have lært at aflæse et termometer eller have lært at tyde et kort, før jeg kan benytte disse respektive teknologier. Ifølge Ihde (1990) falder bogen også indenfor denne kategori. Læsning er en kompleks færdighed, der skal erhverves gennem instruktion, undervisning og træning – masser af træning. Efterhånden som man opøver evnen til at læse, vil man dog opleve, at bogstaverne antager en *lingvistisk transparens*, der er at sammenligne med materielle genstandes vedhåndenhed. Som Ihde udtrykker det: “Lingvistisk transparens er det, der gør tekstens verden nærværende. Når jeg læser Platon, er det således Platons ’verden’, der er til stede” (Ihde, 1990, s. 84). Bogstaverne træder med andre ord i baggrunden, således at vi kan fortabe os i det litterære værk (Nell, 1988). En af læsningens store goder er netop denne mulighed for at blive oplevelsesmæssigt transporteret fra den fysiske her-og-nu-situation til tekstens narrative univers (Gerrig, 1993). Vi må blot huske på, at vi også i disse situationer står i direkte kropslig forbindelse til bogen, og at læsning på trods af at være en stillesiddende aktivitet er en gennemgribende fysisk praksis (McLaughlin, 2015).

3.2 Variationelt krydsforhør

Med tanke på de her beskrevne begreber om fraværende kroppe, vedhåndenværende bøger og transparente bogstaver bliver det på sin vis forståeligt, at forskningen så længe har overset læsningens materialitet: Det kræver nemlig et særligt blik at fastholde disse “usynlige” entiteters betydning for læsningen. Hvordan kan postfænomenologien hjælpe os med dette projekt? Robert Rosenberger (2014) beskriver en postfænomenologisk analysestrategi kaldet *variationelt krydsforhør* (variational cross-examination), som kontrasterer en teknologisk genstands stabiliteter for at skabe en kritisk bevidsthed omkring disse stabiliteters forskelle og ligheder. Mulige sammenligningsparametre i sådanne analyser inkluderer, men er ikke begrænset til 1) adfærd og vaner knyttet til teknologien, 2) teknologiens rolle i et program, samt 3) teknologiens materielle fremstilling. Som et eksempel analyserer Rosenberger noget så prosaisk som en offentlig bæk. Ifølge Rosenberger er den traditionelle bæk nemlig et multistabilt objekt, der inviterer til flere former for adfærd: Bænkens lange horisontale overflade gør det muligt både at sidde og ligge på den. I de senere år har vi dog set en tendens til, at mange offentlige bænke har fået påmonteret et (eller flere) armlæn på deres horisontale overflade. Disse materielle tilføjelser udelukker den ene af de to skitserede brugsmuligheder, nemlig muligheden for at ligge – og dermed sove – på bænken. Rosenberger kalder af samme grund sådanne bænke for søvnforhindringsbænke (sleep-prevention benches) og argumenterer for, at

disse bænke er designet med det formål at forhindre hjemløse mennesker i at sove på dem. Denne teknologiske “udvikling” risikerer imidlertid at gå ubemærket hen for de af os, der blot er vant til at sidde på bænke, idet vi fortsat kan gøre det med søvnforhindrengsbænkene, som vi plejer at gøre med bænke, nemlig at sidde på dem. Som velfungerende genstande forbliver søvnforhindrengsbænkene vedhåndenværende i vores omgang med dem. Ved eksplicit at krydsforhøre den offentlige bænk ønsker Rosenberger at skabe et brud med denne selvfølgelighed og fremhæve søvnforhindrengsbænkenes diskriminerende effekt på en i forvejen marginaliseret befolkningsgruppe (se også Rosenberger, 2017a). Variationelt krydsforhør forsøger således at udnytte kontrasteringens magt til at skabe en kritisk bevidsthed omkring teknologisk mediation.

4. Papir versus skærm: Læsningens materialitet

På samme måde som den offentlige bænk, kan den trykte bogs allestedsnærværende karakter have lukket for analyser af læsningens materialitet. Fordi den trykte bog så længe har udgjort en helt naturlig del af vores livsverden, har der måske været en tendens til, at vi har taget den for givet. Som den danske læseforsker Gitte Balling siger: “Papirbogens materialitet har været en så indarbejdet norm i vores bogkultur, at det sjældent har afstedkommet forskningsinteresse” (Balling, 2017, s. 66). Ifølge læseforskeren Anne Mangel (2016a) har overgangen fra papir til skærm dog tydeliggjort læsningens kropslige og multisensoriske natur, hvilket har fremprovokeret en stigende forskningsinteresse i læsningens materialitet. Man kan således læse Mangels forskning som et forsøg på at kontrastere trykte og digitale bøger eller, sagt med postfænomenologiske termer, at foretage et variationelt krydsforhør af bogen (Aagaard, 2017). Mangel (2013) har i årevis forsøgt at genindsætte kroppen i læseforskningen og har i den forbindelse argumenteret for, at læsning påvirkes af en række haptiske (berøringsmæssige) dynamikker, der er knyttet til læsemediernes *ergonomiske affordances*. Dette begrebsbrug kræver en smule præcisering. Affordance-begrebet stammer oprindeligt fra James Gibsons økologiske psykologi, hvor det betegner de handlemuligheder, som en materiel genstand (så som en bog) tilbyder en given aktør: “Et miljøes affordances er dét, som det tilbyder dyret, dét, som det giver eller leverer, hvad enten det er godt eller skidt” (Gibson, 2015, s. 119). Som referencen til “dyret” antyder, så var (og er) Gibsons økologiske psykologi meget generel i sit sigte og indbefatter som udgangspunkt alle levende organismer. Trykte bøger og Kindles tilbyder dog ikke en kat eller et spædbarn de samme handlemuligheder, som de gør til mig, og det bliver derfor vigtigt at præcisere affordance-relationen i vores konkrete tilfælde: Idet Mangels forskning specifikt omhandler læsning, indbefatter hendes brug af affordance-begrebet naturligvis kun *læsekyndige subjekter*, og når

hun taler om ergonomiske affordances, er hun altså ikke interesseret i læsemediernes relationer til katte eller spædbørn, men i de kropslige interaktionsmuligheder, som læsemediene tilbyder den typiske læser (en kategori, der dog ekskluderer visse læsekyndige subjekter så som paraplegikere, der ikke kan bladere i bøger). Hvad er der så kommet ud af dette variationelle krydsforhør?

4.1 Variationelt krydsforhør af bogen

Ifølge Mangen er der nogle helt basale forskelle på trykte og digitale teksters ergonomiske affordances: Vi håndterer bogstavelig talt tekster forskelligt alt efter om vi læser dem på papir eller skærm (Mangen, 2013). I en trykt bog kan vi bladere frem og tilbage i bogen, skrive noter i dens margener og orientere os via dens indeks eller stikordsregister ved at holde en finger ét sted i bogen, mens vi slår op på et andet sted. Derudover danner vi kropslige indtryk af bogen under læsningen (Mangen, Walgemo, & Brønnick, 2012). Hvis man nogensinde har fundet en bog, man har læst for længe siden, og opdaget at ens hænder var i stand til at lokalisere en specifik tekstpassage, så har man oplevet dette mærkværdige fænomen. Understregninger, fedtpletter og æselører kan være med til at assistere denne kropslige hukommelse. Der er desuden et fysisk ét-til-ét-forhold mellem den trykte bogs lagringsmedie og dens fremvisningsmedie, som i begge tilfælde består af det papir, hvorpå teksten er trykt. Trykte tekster har med andre ord en "absolut og utvetydig fysisk udstrækning", som vi både kan se og mærke (Mangen & Kristiansen, 2013). Dette forhold giver anledning til en række subtile kropslige dynamikker under læsningen: For det første afsløres tekstens længde direkte af bogens tykkelse og vægt, og for det andet vil vi i løbet af læsningen mærke, hvordan antallet af (læste) sider under venstre tommelfinger øges, mens antallet af (ulæste) sider på højre side svinder tilsvarende ind. Vi kan med andre ord direkte mærke hvor meget tekst, vi allerede har læst, og hvor meget tekst vi har tilbage for at have læst det hele – og så ved vi i øvrigt, at når vi har læst hele teksten færdig, så kommer der ikke mere. Trykte tekster er på den måde håndgribelige og permanente eller "typografisk bestandige" (Eisenstein, 1980).

Til sammenligning er e-bøger langt mere dynamiske og interaktive. De er evigt ufærdige eller redigerbare og kan opdateres løbende. De kan desuden være multimediale (dvs. indeholde lydclip og animationer), indeholde links til andre relevante udgivelser og så kan der hurtigt søges efter nøgleord eller sætninger i deres indhold. Ved digitale læsemedier navigerer vi desuden ikke rundt i teksten ved at bladere rundt i udgivelsens fysiske sider, men swiper i stedet videre med fingeren eller scroller ned gennem teksten én side ad gangen. Mange elektroniske udgivelser er således struktureret som en slags digitaliseret skriftrulle, hvor teksten består af én lang, kontinuert side (tænk på det klassiske pdf-format). Derudover er en digital tekst ikke fysisk knyttet til sin teknologiske platform på samme måde som en trykt tekst, og det fysi-

ske ét-til-ét-forhold mellem lagrings- og fremvisningsmedie er dermed brudt i skærmlæsningen. Det vil sige, at et håndholdt digitalt apparat som en Kindle eller en iPad ikke ændrer tykkelse, form eller vægt efter hvilken tekst, man læser, hvilket betyder, at vi ikke længere kan afgøre tekstens længde ud fra lagringsmediet. Information om tekstens helhed og længde må i stedet udledes ved hjælp af visuelle markører, så som en scrollbar i højre side af skærmen. Digitale tekster er på den måde relativt *uhåndgribelige* i forhold til trykte bøger (Mangen, 2016a). Dette har selvfølgelig fordele med hensyn til vægt, transport og lagringskapacitet, hvor digitale udgivelser er langt mere nemme og bekvemme, men det har også vist sig at have konsekvenser for vores forståelse af og indlevelse i teksten.

4.2 Empiriske studier af læsemedier

Anne Mangen har været med til at designe en række eksperimentelle sammenligninger af læsning på papir versus skærm. Mangen et al. (2012) fordelte således 72 norske skoleelever i alderen 15-16 år i to grupper, som hver især blev sat til at læse to lineære og relativt korte (1400-1600 ord) tekster, som bestod af henholdsvis en sagprosatext og en skønlitterær tekst. Den ene gruppe læste de to tekster som PDF-filer på en skærm, mens den anden gruppe læste teksterne på papir. Begge grupper tog derefter en forståelsestest. Resultaterne viste, at de deltagere, der havde læst teksterne trykt på papir, scorede signifikant højere på graden af læseforståelse. I et andet forsøg satte Mangen og Kuiken (2014) 145 deltagere til at læse en cirka fem sider lang, følelsesmæssigt forstyrrende historie ved navn *Mord i indkøbscenteret* på ét af to medier (trykt hæfte kontra iPad med Kindle-app) og med én af to forsøgsvejledninger (teksten som fiktiv kontra teksten som autentisk). Denne forsøgsopstilling giver i alt fire forsøgsgrupper: 1) Papir/fiktiv, 2) papir/autentisk, 3) skærm/fiktion og 4) skærm/autentisk. Efter læsningen besvarede alle fire grupper et online spørgeskema, der blandt andet omhandlede narrativt engagement i teksten samt oplevelsen af læsemediet. Resultaterne viste, at de deltagere, der havde læst historien på papir, rapporterede signifikant højere niveauer af emotionel indlevelse. Baseret på disse resultater hævder Mangen, at trykte tekster egner sig særlig godt til fokuseret læsning af længere, sammenhængende og lineære tekster – eller såkaldt *dyb læsning* (Wolf & Barzillai, 2009).

Mangens forskning viser således, at mens den trykte bog inviterer til vedvarende fordybelse i dens tekstuelle indhold, så frister skærmen til flygtig og oversigtsorienteret læsning (Mangen & Säljö, 2016). Denne pointe flugter med den postfænomenologiske idé om, at læsning formes, præges eller “medieres” af det medie, hvorigennem vi læser. Andre undersøgelser har ligeledes vist, at skærmlæsning ofte har en mere overfladisk og skimmende karakter (se Mangen & Säljö, 2016). Et studie af læsning af webindhold foretaget ved hjælp af eye tracking viser eksempelvis, at brugere ofte læser hjemmesider i et F-formet mønster (Nielsen, 2006). F’ets øverste streg udgøres af en

indledende horisontal bevægelse fra venstre mod højre, hvor man læser hen ad den øverste del af indholdet. Dette er typisk overskriften. F'ets næste streg skabes, idet man bevæger sig en smule ned ad siden og igen læser hen ad i endnu en horisontal bevægelse, der ofte dækker et kortere område end den første. Dette kunne meget vel være de første par linjer af en nyhedsartikel. Til sidst opstår F'ets stamme ved at man scanner resten af indholdets venstre side nedad i en vertikal bevægelse. Af og til er dette en relativt langsom og systematisk scanning, der optræder som en solid stribe på eye tracking kortet, mens det andre gange foregår via en hurtig bevægelse, hvilket skaber en mere plettet visualisering. Denne tilbøjelighed til at skimme tekster egner sig måske godt til læsning af nyheder og korte artikler, men kan være uhensigtsmæssig for dyb læsning. Som Naomi Baron skriver, så egner digital læsning sig godt til "engangslæsning", mens trykte bøger er bedre til fordybelse og koncentration: "Skærme haster os videre. Tryk inviterer os til at dvæle" (Baron, 2015, s. 152).

4.3 Digital distraktion: Et kort intermezzo

I denne artikel har vi indtil videre antaget, at det omvendte af dyb læsning er "overfladisk" læsning. Selvom overfladisk læsning utvivlsomt udgør en *nedgradering* af fordybelsesniveauet, kunne man dog indvende, at et decideret *brud* med dyb læsning først forekommer i tilfælde af distraktion. Og dette fænomen er bestemt også relevant for skærmlæsningen. Naomi Baron skriver således, at de tre største ulemper ved skærmlæsning er "distraktion, distraktion og atter distraktion" (Baron 2015, s. 210). Tillad mig derfor at vende blikket mod min egen forskning, der undersøger relationen mellem digitale teknologier, opmærksomhed og distraktion. I min forskning har jeg blandt andet lavet dataindsamling på et dansk handelsgymnasium fra august 2013 til november 2014. I denne periode interviewede jeg seks lærere, foretog deltagerobservation i halvtreds undervisningstimer og interviewede femogtyve elever om deres brug af digitale teknologi. Når jeg i mine elevinterviews spurgte ind til digital distraktion, dukkede e-bøger af og til op som samtaleemne. Her er et uddrag fra et interview med eleven Jenny, der udtrykker et vist forbehold omkring brugen af e-bøger i dansk:

Jenny: Jeg læser hurtigere, når det er på skrift. Jeg læser ikke lige så hurtigt på computeren, som jeg gør, når jeg har det. Det er hyggeligere, hvis jeg skal læse et eller andet, at det lige er med i hånden, og at man hurtigt kan hive det op. I stedet for: "Nu går den tør for strøm".

Jesper: Og: "Nu var der én, der skrev på Facebook".

Jenny: Præcis. Man bliver ikke på samme måde påvirket af alle de her andre ting, man også laver på computeren samtidig. Så lukker man computeren ned, og så kan man sidde og overstrege det. Det er klart. Det er også en af de ting, der måske gør, at man læser lidt hurtigere i hånden. Der er ikke alt muligt andet, man lige har åbent,

der popper op. Jeg har også mine beskeder på min computer. Så de popper også op. Så sidder man også der på Facebook. Ja, det er nogle gange ikke... [ler]. Man bliver distraheret meget af computeren. Så når jeg læser, så er det typisk i udskrift.

Jenny giver udtryk for, at der er adskillige fordele forbundet med læsningen af trykte tekster: det er hurtigere, hyggeligere og tryggere (bøger løber aldrig tør for strøm), og så frister bogen ikke på samme måde som computeren til at afbryde læsningen og springe videre til andet indhold. Selvom det ganske vist er mig som interviewer, der introducerer emnet Facebook, så griber Jenny øjeblikkeligt bolden og beskriver, hvordan læsning på computeren kan indebære en mærkværdig form for kædereaktion, hvor en åben browser gør det muligt at modtage beskeder og notifikationer, som igen fører én ind på Facebook, hvor man slutteligt ender med at bruge tid (se også Aagaard, 2018). Trykte tekster indeholder ikke på samme måde fristelser eller forstyrrelser. Bogen udgør dermed noget så sjældent som en *distraktionsfri informationsteknologi*. Dette er bemærkelsesværdigt i en tid, hvor vi er vant til konstant at være ét klik fra sociale medier, mails og nyhedssider. Som Gitte Balling fremhæver, er spørgsmålet derfor, om det er digitale teknologier *i sig selv*, der udfordrer den dybe læsning, eller om det er “distraktionspotentialet i multimedieplatforme” (Balling, 2017, s. 66). Denne differentiering bliver relevant i spørgsmålet om læsning på computerskærme versus dedikerede e-bogslæsere.

5. Overfladisk skærmlæsning: Affordances eller vaner?

På nuværende tidspunkt er der altså etableret en empirisk forbindelse mellem trykte bøger og dyb læsning. Dermed ikke sagt, at alle spørgsmål er besvarede, og læseforskningen står stadig tilbage med en række interessante spørgsmål. Her vil vi begrænse os til at opridse tre. For det første: Er dyb læsning overhovedet så vigtigt, som vi tror? Robert Clowes (2017) har for nyligt sat spørgsmålstegn ved, om dyb læsning er så central en del af vores samfund, som bekymrede læseforskere synes at antyde. Ifølge Clowes er akademikere eksempelvis sjældent engageret i dyb læsning, men skimmer, kommenterer og manipulerer i langt højere grad tekster for at få interessante passager til at træde frem. På denne baggrund hævder Clowes, at bekymringen omkring overfladisk læsning er opstået på et forkert grundlag, en “falsk idealisering” af læseprocessen. Clowes’ argument indskrænker og fokuserer kritikken af overfladisk læsning: Den dybe læsning er ikke nødvendigvis et universelt mål for læsningen, og der findes masser af kontekster, hvor det kan være ganske tilladeligt eller endog ønskværdigt at skimme tekster. Selvom vi anerkender dette argument, kan vi dog stadig anskue dyb læsning som et vigtigt og værdifuldt delelement af læsningen, som vi bør værne om. Her

opstår så spørgsmål nummer to, nemlig hvilke aspekter ved skærmlæsningen det er, der synes at udfordre den dybe læsning: Hvor meget af dynamikken kan tilskrives skimmeriet (altså den kvantitative nedgradering af fordybelsesgraden), og hvor meget af udfordringen skal føres tilbage til digital distraktion (det kvalitative brud med koncentrationen)? Dette er et ganske afgørende spørgsmål: Hvis udfordringen primært skyldes skimmeriet, så skal vi være påpasselige med *enhver* form for digital læsning, men hvis udfordringen i højere grad skyldes distraktionen, så rummer dedikerede e-bogslæsere formentlig et lavere “distraktionspotentiale” end computere og tablets.

Tredje og sidste spørgsmål zoomer specifikt ind på vores digitale skimmeri og går på årsagen til dette fænomen: Hvorfor sker det? Inden for den postfænomenologiske lejr er der opstået en interessant debat om netop dette emne. Mens Anne Mangen lægger vægt på læsemediernes ergonomiske affordances, har Robert Rosenberger (2017b) for nyligt argumenteret for, at de måder, hvorpå vi tidligere har benyttet et specifikt læsemedie bliver vane-gjort eller “sedimenteret”, og derpå optræder som vanemæssige tilbøjeligheder til at benytte mediet på samme måde. Rosenbergers pointe er, at digitale læsemedier måske egner bedre til at skimme, fordi vi har *trænet* os selv til at håndtere disse medier på netop denne måde. Problemet er, at nettet udgør et udtømmeligt lager af information, og denne konstante strøm af information medvirker, at vi har udviklet overfladiske opmærksomhedsstrategier såsom at skimme tekstpassager for at håndtere informationsbyrden. Dette er dog ikke ensbetydende med, at vi for evig er dømt til overfladisk læsning på skærmen, og Rosenberger fremhæver, at vanebegrebet introducerer en grad af individuel variation samt muligheden for forandring. “Vaner kan brydes”, skriver han (Rosenberger, 2017b, s. 158). Rosenberger insisterer dermed på at fastholde skærmlæsningens multistabilitet.

Begge forfattere anerkender altså, at den dybe læsning i skrivende stund udfordres af digitale medier, men de anvender to forskellige forklaringsmodeller til at fortolke denne tilstand. Mens Mangen fremhæver læsemediernes materielle affordances (hvordan medierne inviterer os til at interagere med dem her-og-nu), så betoner Rosenberger vores tillærte vaner (hvordan vi har lært os selv at anvende læsemedierne over tid). Dette er ikke en ubetydelig hønen-eller-ægget-diskussion, men en teoretisk kontrovers med stor betydning. Mens vaner kan forandres og ikke mindst *forbedres* (om end det selvfølgelig kan være overordentlig svært), så er affordances indbyggede aspekter ved menneske-teknologi-relationerne og derfor noget nær uforanderlige. Mangen (2016b) har forudset denne indvending og anerkender, at påstanden om, at teknologier har visse effekter på baggrund af deres materielle design, ofte vil blive mødt med en anklage om teknologisk determinisme. Omvendt kan man frygte, at Rosenberger balancerer på kanten af en teknologisk instrumentalisme, der underkender mediernes betydning for læseprocessen. Hvilken af de to forskere, der i sidste ende får ret, må dog være et spørgsmål for fremtidig forskning.

6. Konklusion

Hvad end det skyldes materielle affordances eller tillærte vaner, så er status på nuværende tidspunkt, at den trykte bog tilsyneladende indbyder til en anden og dybere form for læsning, end e-bøger gør. Måske er det netop denne egenskab, der gør den trykte bog til et modstandsdygtigt medie, som ikke ser ud til at blive erstattet lige foreløbig. Måske er det også denne egenskab, der giver os grund til at være på vagt overfor en relativt ukritisk udbredelse af e-bøger i uddannelsessystemet (eller e-bøgernes "rolle i et program," som Rosenberger formulerer det). Fremfor en blåøjet stræben efter maksimal digitalisering bør vi hellere fokusere på, hvad forskellige læsemedier egner sig til. Idet vi således kan arbejde hen imod en slags sameksistens mellem trykte og digitale tekster, må endemålet være en praktisk dømmekraft, der kan hjælpe os med at afgøre, hvornår vi bør benytte de respektive læsemedier: Hvornår skal vi læse en tekst på skærmen, og hvornår bør vi printe den ud? Hvornår er det okay at springe frem og tilbage mellem læsning og andre internetbaserede aktiviteter, og hvornår skal vi være fuldstændig fokuserede på en given tekst? Hvilke tekster kan vi nøjes med at skimme, og hvilke tekster skal vi hellige vores fulde opmærksomhed? Der findes ingen endegyldige svar på disse spørgsmål, men det er vigtigt, at undervisere, elever og andre læsekyndige subjekter i det 21. århundrede tager stilling til dem. Og i den forbindelse skal man huske på, at det af og til er progressivt at turde at være konservativ og række ud efter bogen.

Referencer

- Aagaard, J. (2017). Introducing Postphenomenological Research: A Brief and Selective Sketch of Phenomenological Research Methods. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 30(6), 519-533. DOI: 10.1080/09518398.2016.1263884
- Aagaard, J. (2018). Teknologier i klasselokalet – en magtfuld fristelse. *Unge Pædagoger*, 2018(2), 49-57.
- Achterhuis, H. (2001). *American Philosophy of Technology: The Empirical Turn*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Andersen, C. (2016, August 11). Papirbogen har det overraskende godt. *Politiken*. Tilgået den 24. oktober 2018 via https://politiken.dk/kultur/kultur_top/art5631967/papirbogen-har-det-overraskende-godt.
- Balling, G. (2017). Unges læsning i en digital tidsalder. *Learning Tech – Tidsskrift for læremidler, didaktik og teknologi*, 3, 56-84.
- Baron, N. (2015). *Words Onscreen: The Fate of Reading in a Digital World*. Oxford: Oxford University Press.
- Clowes, R. (2017). Screen Reading and the Creation of New Cognitive Ecologies. *AI & Society*, Online forhåndsudgivelse. DOI: 10.1007/s00146-017-0785-5
- Crowder, R. & Wagner, R. (1992). *The Psychology of Reading: An Introduction*. New York: Oxford University Press.

- Dr.dk (2016, September 12). Nu er det snart slut med trykte kort og telefonbøger. *Dr.dk*. Erstat/Tilgået den 24. oktober 2018 via <https://www.dr.dk/nyheder/penge/nu-er-det-snart-slut-med-trykte-kort-og-telefonboeger>.
- Eisenstein, E. (1980). *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garrod, S. & Daneman, M. (2003). Reading, Psychology of. I: Nadel, L. (red.), *Encyclopedia of Cognitive Science*, vol. 3. London: Nature Publishing Group.
- Gerrig, R. (1993). *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Activities of Reading*. New Haven: Yale University Press.
- Gibson, J.J. (2015). *The Ecological Approach to Visual Perception: Classic Edition*. New York: Psychology Press.
- Heidegger, M. (2007). *Væren og tid*. Aarhus: Forlaget Klim.
- Hoyer, S. (2018, Maj 22). Skærmpøver møder kritik: Eksamensopgaver udleveres ikke længere på papir. *Politiken*. Tilgået den 24. oktober 2018 via <https://politiken.dk/indland/uddannelse/art6527913/Eksamensopgaver-udleveres-ikke-1%C3%A6ngere-p%C3%A5-papir>
- Ihde, D. (1990). *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Kendeou, P., van den Broek, P., Helder, A., & Karlsson, J. (2014). A Cognitive View of Reading Comprehension: Implications for Reading Difficulties. *Learning Disabilities Research & Practice*, 29(1), 10-16. DOI: 10.1111/ldrp.12025
- Leder, D. (1990). *The Absent Body*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mangen, A. (2013). Putting the Body Back Into Reading. I: Schilhab, T. (red.). *Pædagogisk Neurovidenskab*. Aarhus: Institut for Uddannelse og Pædagogik.
- Mangen, A. (2016a) The Digitization of Literary Reading: Contributions from Empirical Research. *Orbis Litterarum*, 71(3), 240-262. DOI: 10.1111/oli.12095.
- Mangen, A. (2016b). What Hands May Tell Us About Reading and Writing. *Educational Theory*, 66(4), 457-477.
- Mangen, A. (2017). Textual Reading on Paper and Screens. I: Black, A., Luna, P., Lund, O., & Walker, S. (red.), *Information Design: Research and Practice*. London: Routledge.
- Mangen, A. & Kristiansen, M. (2013). Tekstlesing på skjerm: Noen implikasjoner av et digital grensesnitt for lesing og forståelse. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 97(1), 52-62.
- Mangen, A. & Kuiken, D. (2014). Lost in an iPad. Narrative Engagement on Paper and Tablet. *Scientific Study of Literature*, 4(2), 150-177. DOI: 10.1075/ssol.4.2.02man
- Mangen, A. & Säljö, R. (2016). Lesing og teknologiske grensesnitt: Noen refleksjoner omkring behovet for tverrvitenskapelighet. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 100(2), 115-127.
- Mangen, A. & van der Weel, A. (2016). The Evolution of Reading in the Age of Digitisation: An Integrative Framework for Reading Research. *Literacy*, 50(3), 116-124. DOI: 10.1111/lit.12086
- Mangen, A., Walgermo, B., & Brønnick, K. (2012). Reading Linear Texts on Paper versus Computer Screen: Effects on Reading Comprehension. *International Journal of Educational Research*, 58, 61-68. DOI: 10.1016/j.ijer.2012.12.002
- McLaughlin, T. (2015). *Reading and the Body: The Physical Practice of Reading*. New York: Palgrave Macmillan.
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. London: Routledge & Kegan.
- McLuhan, M. (1967). *Mennesket og medierne*. København: Det Berlingske Bogtrykkeri.
- Merleau-Ponty, M. (2009). *Kroppens fænomenologi (1. del af "Perceptionens fænomenologi")*. København: DET lille FORLAG.

- Nell, V. (1988). *Lost in a Book: The Psychology of Reading for Pleasure*. New Haven: Yale University Press.
- Nielsen, J. (2006, April 17). F-Shaped Pattern for Reading Web Content (original study). *Nielsen Norman Group*. Tilgået den 24. oktober 2018 via <https://www.nngroup.com/articles/f-shaped-pattern-reading-web-content-discovered/>.
- Ong, W. (2012). *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word, 30th Anniversary Edition*. London: Routledge.
- Perrin, A. (2016, September 1). Book Reading 2016. *Pew Research Center*. Tilgået den 24. oktober 2018 via <http://www.pewinternet.org/2016/09/01/book-reading-2016/>.
- Postman, N. (1998). Five Things We Need to Know About Technological Change. I: De Palma, P. (red.), *Annual Editions: Computers in Society 10/11*. New York: McGraw Hill.
- Rayner, K., Pollatsek, A., Ashby, J. & Clifton, Jr., C. (2012). *Psychology of Reading, 2nd ed.* New York: Psychology Press.
- Rosenberger, R. (2014). Multistability and the Agency of Mundane Artifacts: From Speed Bumps to Subway Benches. *Human Studies*, 37(3), 369-392. DOI: 10.1007/s10746-014-9317-1
- Rosenberger, R. (2017a). *Callous Objects: Designs against the Homeless*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rosenberger, R. (2017b). On the Immersion of E-Reading (Or Lack Thereof). I: Van Den Eede, Y., Irwin, S., & Wellner, G. (red.), *Postphenomenology and Media: Essays on Human-Media-World Relations*. Lanham: Lexington Books.
- Taylor, I. & Taylor, M. (1983). *The Psychology of Reading*. New York: Academic Press.
- Thomson, I. (2009). Phenomenology and Technology. In: Hendricks, V., Friis, J.K.B., & Pedersen, S. (red.), *A Companion to the Philosophy of Technology*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Verbeek, P.P. (2005). *What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency, and Design*. Penn State: Penn State University Press.
- Wolf, M. (2008). *Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain*. Cambridge: Icon Books.
- Wolf, M. & Barzillai, M. (2009). The Importance of Deep Reading. I: Scherer, M. (red.), *Challenging the Whole Child: Reflections on Best Practices in Learning*. Alexandria: ASCD.